

SÁRKÖZI MÁTYÁS

Szent ügyért éljünk!

SZTEHLO GÁBOR EMLÉKEZETE

Sztehlo Gábor

Száz éve született Sztehlo Gábor evangélikus lelkész, aki a templomi ének e sorának intésére hallgatva, mindig jó ügyek szolgálatába állt, és a holokauszt idején 1600 zsidó gyermek életét mentette meg.

1946 májusának szokatlanul nyárias délelőttjén kilencéves kisleányommal szállt fel egy öszülő asszony a Zugliget felé tartó villamosra, majd az Árnas út kaptatójának vágtak neki. Hamarosan nagy kert tűnt fel, vörös törzsű cédrusokkal, ritka ősfákkal, és egy valaha elegáns, immár meglehetősen kopott, tágas villa. A csepeli nagyüzemeit elvesztett Weisz Manfréd családja és a vetőmag-kereskedéstől megfosztott Mauthner-örökösök ajánlottak fel ingatlanokat a Budakeszi úton vagy környékén, hogy Sztehlo Gábor evangélikus lelkész ezekben alakíthassa meg otthonát árvák, félárva és elhagyott gyerekek számára.

Ide érkeztem én, a kilencéves kisleányommal, mivel a nácik által megölt apám, Sárközi György helyett 1946-ban anyám vette át Illyés Gyula segítőként az irodalmi folyóirat, a *Válasz* kiadását és szerkesztését, könyvkiadót is indított Fehér Holló néven, tehát nem nagyon maradt ideje gyermekeivel foglalkozni. Féltestvéremmel, Horváth Ádámmal az Árnas úti Pax intézetbe kerültünk.

Hamarosan ott álltam a nagytiszteletű úr előtt, kissé megszeppenten. Sztehlo Gábor azonban jóságot

sugárzó, joviális férfi volt, hangos, barátságos, hátlapogató. Elfogódottságom tehát percek alatt feloldódott.

Akkoriban alapította meg a Pax alapítvány keretében működő intézetén belül Gaudiopolist, a mintegy kétszáz növendék önálló köztársaságát. Mivel bátyám e köztársaságban a kultuszminiszteri tisztséget viselte, protekcióval nem a kicsik valamelyik nagy hálótermébe kerültem, a Budakeszi út távolabb fekvő részén, hanem a gimnazista korúak elit lakóhelyére, a központi irodákat és a Sztehlo család lakhelyét is magába foglaló Farkastanya emeletén lévő Vakondhálóba. A villától néhány méternyire rövidesen elkészült egy kis faház, két szobájában emeletes ágyakkal, ahová beköltöztek a Gaudiopolis-kor-

mány tagjai. Már nem emlékszem, ott lakott-e a többieknél idősebb Keveházi Laci, a köztársasági elnök, de Horváth Ádám és Weingruber Pista, a ligeti hírneves vendéglő tulajdonosának a fia bizonyosan. Merthogy különös társadalmi összetétele volt Gaudiopolisnak, azaz az Öröm Városának. Itt volt még néhány a holokauszt idején Sztehlo Gábor által megmentett gyerekek közül, olyanok, akikért senki sem jelentkezett a háború végeztével, egész családjuk elpusztult a haláltáborokban. A többség a zsidóüldözés miatti árvákból és félárvaiból állt, de voltak közöttünk az utcáról a rendőrség által összeszedett csavargó kiskölykök is, továbbá erdélyi menekültek vagy a történelem forogtatagában magukra maradt fiatalok, mint például Keveházi László, akinek a nyilas pártban aktív apja Nyugatra szökött. Sztehlo Gábor feledte az apák bűneit, ha otthont kereső gyerekek elhelyezéséről volt szó. A gyönyörű parkra néző, emeleti Vakondhálóban épp úgy helyet kapott a holokauszt-túlélő, mint például a gimnazista báró altorjai Apor Tibor, akinek a családjára ráomlott az étteremrészben lévő német lőszerraktár felrobbanása miatt összedőlt budai luxus bérpalota, a Regent-ház, és a romok alól egyedül őt szabadították ki élve.

Sztehlo Gábor 1909. szeptember 25-én született Budán, a családi nevét később Szenczyre magyarosító Sztehlo Aladár táblabíró és a svájci származású

sörgyáros családból származó Haggemmacher Márta gyermekként. A Bécsi kapu térnél lévő budavári evangélikus templomban keresztelték, melynek falán ma bronz emléktáblája van. Már soproni teológus növendék volt, amikor 1931-ben tanulmányutat tett Finnországban. Iskolákban is megfordult ott, és tapasztalhatta, milyen közösségformáló, egyben kezűgyesség-növelő dolog a szlőjd műhelymunka. Gyerekek tanulják meg egyszerű esztergagépek kezelését és fa lakberendezési tárgyakat, játékokat készítenek. A szlőjdot Sztehlo

Gábor tizenöt évvel később a Pax gyermekotthonba is bevezette. Ennél fontosabb, hogy megismerkedett a finn népfőiskolákkal, és elhatározta, visszatérve megteremti Magyarországon ezt az iskolatípust, amely parasztfiataloknak ad lehetőséget a művelődésre. Hiszen már tizenkilenc évesen azt írta a teológiai felvételhez készített önéletrajzában hogy: „Ha Isten megsegít, legfőbb céloknak tartom az egyszerű köznépet a jó létre vezetni...”

Lelkesszé avatása után először Hatvanban szolgált, ahol létrehozta az evangélikus templomot, építésén ő maga is végzett kőműves munkát. Persze finn barátai gyűjtést rendeztek a templom javára. Aztán Raffay püspök átirányította Nagytarcsára, ahol (finn adományból) megalapíthatta az első magyar népfőiskolát. A pártpolitika Sztehlo Gábort nem érdekelte. Csak az volt a célja, hogy megvalósítsa „amit nagy koponyák elgondoltak, de a gyakorlatban kivitelezni nem tudtak”. Előadást tartott ezen a Tessedik Sámuelről elnevezett főiskolán Erdei Ferenc és Kodolányi János is.

Maradhatott volna az ott megnősült lelkész egy életen át Nagytarcsán, de Raffay püspöknek más tervei voltak vele. Budapesten megindult a protestáns egyházak közös Jó Pásztor mozgalma. A cél a református és evangélikus hitre áttért zsidó családok gyermekeinek megmentése volt. Sztehlo Gábor hamarosan arra a meggyőződésre jutott, hogy nemcsak ezeket, hanem minden üldözöttet menteni kell. Megkezdte működését az első Jó Pásztor menedék, három zsidó származású protestáns pap: Éliás József, Kádár Imre és Hajós Emil közreműködésével, de vezetéséhez árja s főleg bátor egyházi személyre volt szükség. Az eredeti Jó Pásztor ház a nyilas razzikiák miatt alkalmatlanná vált

feladata betöltésére, s ekkor derült ki, milyen Isten áldása Sztehlo Gábor szervező- és meggyőzőképessége, fogyhatatlan energiája és szeretettől vezérelt megnyerő emberi kisugárzása, ugyanis haladéktalanul el kellett kezdeni kisebb, biztosabb menedékek létesítését. Sztehlo a rokonai és ismerősei között nézett körül. Úgy gondolkodott, hogy előkelő magánházaknál el lehet hátrítani nyilas járőrök betolakodását. Ha a nyilasoknak az ajtót nyitó vitéz Szenczy Aladár táblabíró vagy Bérc utcai villája kertkapujánál Heggemmacher Ottó azt mondja, hogy „de kérem, csak nem képzelik, hogy én zsidókat bujtatok”, akkor a pribékek elkullognak. 1944 novemberében a gellérthegyi Haggemmacher ház volt az első, ahol harminc zsidó gyerek búvóhelyre lelt. Máshol zsidók által elhagyott lakásokat szemelt ki Sztehlo, megőrizve ezek tulajdonjogát. A bejáratra felirat került: Vöröskeresztes hadiárvaház.

A menedékek száma hamarosan több tucatra emelkedett. A beköltöző elrejtettek mind hamis nevet és hamis okmányokat kaptak, a lakhelyek sváci vagy svéd diplomáciai védelmet. Az élelmezést is a Vöröskereszt biztosította. Gyermek és felnőttek rejtettek Sztehlo Gábor jóvoltából Pesten a józsefvárosi Vasas Székházban vagy Budán a Tamás utcában, Homonnay főpolgármester villájában.

Nemrég került a kezembe két, tudomásom szerint még publikálatlan dokumentum. Ágnes 2 kódnéven zsidó gyermekek menhelye volt fenn a Várban, az Uri utcában, Ney Ákos miniszteri főtanácsos és Buzinkay Györgyék házában is, s a család őrzött meg két levelet:

A gyermekotthonok vezetőinek

Mihez tartás végett közöljük a következőket: a gyermekotthon egész területe a Nemzetközi Vöröskereszt

Bizottság védelme alatt áll, ennél fogva a fennálló nemzetközi megállapodások és jogszabályok értelmében területenkívüliséget élvez. Ez azt jelenti, hogy az otthon területére sem magánosok, sem polgári, sem katonai hatósági személyek nem léphetnek be a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság Magyarországi Delegátusának engedélye nélkül.

Ha tehát bármely minőségű polgári vagy katonai közeg be akar lépni az otthon területére, a vezető köteles az illetőt ezen rendelkezésünkre hivatkozva figyelmeztetni arra, hogy engedély nélküli behatolásával a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottságának a magyar királyi kormány által elismert területenkívüli jogait sérti meg, melynek súlyos következményei lehetnek.

Erőszakos behatolás esetén a vezető ne tanúsítson ellenállást, hanem azonnal tegyen jelentést Friedrich Born delegátus úrnak (Fillér u. 51. Tel.: 166-444).

Budapest, 1944 november 13. Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész, a Nemzetközi Vöröskereszt gyermekakciójának vezetője.

Háromszázhatvanöt napig tartott az üldözöttek mentése. Sztéhlo nagytiszteletű úr így írt erről a visszaemlékezésében:

Az én számomra olyan volt ez az év, mint valami álom. (...) Szinte öntudatlanul cselekedtem azt, amit kellett, a mindennapok feladatait, melyek a tegnaptól folytak át a mába és a mából a holnapba, anélkül, hogy a holnapután pontos körvonalait láttam volna.

Az oroszok bejövetele után Sztéhlo Gábor a Várban, a fiánál tartózkodó gróf Széchenyi Viktor Völgy utcai villájában kezdte összegyűjteni korábbi rejtékheleyleikről a még gondoskodást igénylő gyerekeket. Ekkor írta a második levelet:

1. Közöljük a tisztelt Vezetőséggel, hogy otthonaink nem állnak többé a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság Magyarországi Delegációjának védelme alatt, tekintettel arra, hogy a védelem indító okai megszűntnek tekintethetők. A jövőben tehát sem az épületen a táblát, sem a még ott lévő növények és alkalmazottak a jelvényt, karszalagot és fejkendőt nem használhatják s a Nemzetközi Vöröskereszt védelmére sem hivatkozhatnak.

2. A jelezett ok folytán a gyermekakció átalakult Jó Pásztor Gyermekakcióvá, melynek feladata az árván és elhagyottan maradt gyermekek gondozása, ellátása és nevelése.

3. Ellátási nehézségek és egyéb súlyos okok arra vezettek, hogy kislétszámú, egymástól távol fekvő otthonok nem tarthatók fenn. Ezért a bölcs vezetésük alatt eddig dícséretre méltó buzgalommal és igyekezettel irányított otthont is sajnós meg kell szüntetnünk.

4. Ha gondozásuk alatt még olyan gyermek volna, akihez sem a szülei, sem a hozzátartozói nem tudnak hozzáférni, úgy kérem az ilyen gondozottat, holmijával együtt a Völgy utca 19. szám alatti otthonunkba vezetni.

5. Kérem, hogy az otthon összes vagyonával, berendezésével, a felhasznált és megmaradt élelemmel és pénzzel sürgősen elszámolni szíveskedjék.

Végül hálásan megköszönöm áldozatos szeretetüket és dícséretes munkájukat. (...) Budán, 1945 március havában

Így alakult meg a Pax, majd előkelő, bár megkopott zugligeti villákba költözve, a jánoshegyi kilátó stilizált ábrájával címerén a Gaudiopolis. Az intézetben belül iskola épült, labdarúgó pálya. A gyerekek irodalmi folyóiratot adtak ki, itt jelentek meg az elemi iskolás Orbán Ottó első versei és a későbbi neves irodalomtörténész, Szőke György első írásai.

Sztéhlo Gábor nem térített az evangélikus egyház nevében. Esténként, vacsora után rövid áhitatot tartott, mindannyian emlékszünk még a zsoltárra, amelyet ilyenkor énekeltünk: *„Ez a nap is csendesen, / megint elmúlt, Istenem. / Semmi bajom nem esett, / szent kezed védelmezett...”*

Az élelmérés a kor viszonyainak megfelelően vegyes volt. Olykor valamiféle jótét lélek lőtt vadnyulakat hozott a konyhára, máskor a különös ízű svájci tejkonzervvel kevert kávé miatt fintorogtunk. Csak később tudtuk meg, hogy a nagytiszteletű úr szabadkőműves volt, és jelentős segítséget kapott svájci társaitól.

1950-ben az otthont államosították, a gyerekeket szélnek eresztették, a Sztelhlo házaspárt két gyermekükkel kilakoltatták a kis igazgatói bungalóból. Egyháza nem volt hálás a háború alatti vagy későbbi tetteiért, segédlelkésznek nevezte ki Kőbányára. Ekkor kezdődtek el a kitelepítések. Az „osztályidegeneket” távoli tájak kis faluiba száműzték, lakásukat pártmunkásoknak utalták ki. Kőbányán többek közt a Dietrich nővérekre került sor, akik ötven éve éltek a házukban. Sztelhlo Gábor csak úgy tudta megsegíteni őket, hogy gyönyörű antik bútoraitat megőrzésre átszállíttatta a parókiára. Később szerzett egy oldalkocsis motokerekpárt, és azon vitt élelmet, gyógyszert a kitelepítetteknek.

Egy egyházi árvaház megszüntetése ellen vívott küzdelme vitte új területre: nyomorék és fogyatékos gyerekeknek létesített otthonokat.

A forradalom leverése után, 1956 végén felesége és két gyermeke Svájcba távozott. Sztelhlo Gábor nem ment velük, nem volt szíve magukra hagyni az általa vezetett Báthory utcai aggok háza gondozottait, akik között számos üldözött volt a régi világ elitjéből. Évek múltán végre látogató útlevelet kapott. Ekkor egy jó ismerősétől kérdezte meg, adjon tanácsot: maradjon-e kinn vagy sem. A barát azt tanácsolta, hogy odakint döntsön erről. Alighogy Svájcba érkezett, Sztelhlo Gábor súlyos hátfali szívinfarktust kapott. Hosszú kórházi ápolása alatt lejárt az útlevele.

Mikor rendbejött, a svájci egyház rábízta a 3000 méter magasan fekvő, gyönyörű hegyi település, Hofluh-Hasliberg lakóinak lelkigondozását. „De hiszen reformátusok, én meg evangélikus vagyok” – mondta. Megnyugtatták, hogy Svájcban nincs jelentős különbség a két felekezet között. „De hiszen nem tudok svájci tájszólásban beszélni” – érvelt tovább. „A szószékről

csak irodalmi németséggel szabad prédikálni” – hangzott a válasz. Kényelmes új paplakot építettek számára a faluban, amelynek óriási ablakain át a kék égre rajzoló havas csúcokra látott. Meglátogattam ott, nagy örömmel fogadott. A falusi asszonyok épp a horgoló körből jöttek, körülvették, vígan fecsegték. Persze a legvaskosabb svájci dialektusban. Gábor bácsi nagy szeretettel nézte őket: „Olyan aranyosak. Kár, hogy egy árva szót sem értek abból, hogy mit mondanak...”

Elintézte, hogy a svájci protestáns egyház évente tucatnyi fáradt, idős magyar lelkész házaspárt, diakonisszát üdültesen egy-két hétre.

Hálát csak a megsegítettjeitől kapott, köszönetet, kitüntetést a hazájától életében soha. 1973 elején értesítették, hogy Izrael genfi nagykövetségén átadják számára a zsidómentőknek járó Jad Vashem érmet. Idehaza erről egysoros hír sem jelent meg.

A magaslati viszonyok nem tettek jót Sztelhlo Gábor szívének, ezért áthelyezték Interlakenbe. A Schlossban lakott a Sztelhlo házaspár, az erkélyről a Jungfraut csodálhatta. 1974. május 28-án, a nagytiszteletű úr postáját olvasni leült egy sétaút padjára. A postás, kézbesítő útját befejezve, néhány órával később járt arra. Az idős pap immár halottan ült a padon. Két héttel később telt volna le a várakozási idő, hogy svájci állampolgárságért folyamodhasson, svájci útlevelet hazalátogathasson.

Hamvai 1984 óta a családi sírban, a Farkasréten nyugsznak.

2009. szeptember 29-én, pontosan születése századik évfordulóján avatták fel anatóliai szürkemárványból faragott, három méter magas szobrát, Vigh Tamás alkotását. A szoborkompozíció kemény, erős alakot ábrázol, szélesre nyíló Luther-kabátban, ami óva rejti el az üldözötteket.

